

İÇİNDEKİLER:

Giriş:	2
İnsan hakları savunucuları: Kimdirler? Ne yaparlar?	3
İnsan hakları savunucuları için uluslararası koruma.....	3
Türk hukuku ve uluslararası standartlar	4
Arka plan – 1980’lerden itibaren Türkiye’deki insan hakları savunucuları	5
Reform süreci	7
Bir reform dönemi – ama eski tutumlar sürüyor.....	7
Bir taciz aracı olarak soruşturmalar ve yargılamalar	8
Bir yasayı kaldırıp, ötekini mi kullanmak?	9
İfade özgürlüğü hakkı	9
Türkiye’deki dernekler üzerindeki baskı	11
Basın açıklamaları, gösteriler ve öteki faaliyetler	13
Uluslararası işbirliği ve bağış toplama faaliyetleri	15
Mesleki yaptırımlar.....	16
Öğrencilerin okuldan uzaklaştırılması ya da atılması	16
Takip ve dinleme	17
Aleni hakaret ve tehditler	17
Sonuç ve tavsiyeler	18

Türkiye

Sınırlayıcı yasalar, keyfi uygulama– insan hakları savunucularına yönelik baskı

Giriş

Türkiye’de son dönemde yapılan yasal ve anayasal reformalara rağmen bu ülkedeki insan hakları savunucuları, devlet görevlilerinin taciz ve sindirmelerinin hedefi olmaya devam etmekte ve hala çok sayıdaki yasa ve yönetmeliklerle faaliyetleri sınırlandırılmaktadır. İnsan hakları savunucularına karşı kullanılan bu yasa ve yönetmelikler arasında Terörle Mücadele Yasası, kamu düzenine ilişkin yasalar, dernek ve vakıflarla ilgili yasalar ile basın yasaları bulunmaktadır, dolayısıyla dernek kurma özgürlüğü, toplantı ve gösteri özgürlüğü ile ifade özgürlüğüne ilişkin haklar tam ve serbest bir şekilde kullanılamamaktadır. Bu hakların kısıtlanması, insan hakları savunucularının özgürlük, kişi güvenliği ve adil yargılanma gibi haklarının ihlal edilmesiyle de sonuçlanabilmektedir. İnsan hakları savunucularının faaliyetlerine ilişkin yasalardaki geniş kısıtlamalar devlet görevlilerine, onları keyfi olarak gözaltına almak, kovuşturmak ve faaliyetlerini yasaklamak suretiyle bu gibi aktivistlere baskı uygulamak için birçok bahane sunmaktadır.

Bu kısıtlayıcı yasa ve yönetmeliklerin varlığı, bunların insan hakları savunucularının haklarını kısıtmaya dönük kötü yorumu ve ilgili yasal reformların pratiğe geçirilmesindeki başarısızlık, sadece Türkiye’nin uluslararası yükümlülükleriyle değil, aynı zamanda, başka alanlarda olumlu yasal değişiklikler ortaya çıkartan mevcut reform gündemiyle de çelişen bir bezdiricilik içinde gerçekleşmiştir. İnsan hakları savunucuları tacizlerle yüzyüze gelmeye devam etmektedir. Polis memurları tarafından sürekli takip edilmekte ve yapay gerekçelerle büroları aranmaktadır. Küçük gösteriler ve basın açıklamalarının okunduğu toplantılar, bazen katılanlardan çok daha fazla sayıdaki toplum polisleri tarafından kuşatılmakta, bu sırada diğer polis memurları da katılanları kameraya kaydedip, fotoğraflarını çekmektedir. Kamuya açık toplantı ve gösterileri dağıtmak için aşırı güç kullanılması –ve bazen katılımcıların toplu olarak gözaltına alınması- insan hakları savunucularını sindirmeye ve susturmaya dönük bir girişim olarak da görülebilir. Bu önlemlerin hepsi, başkalarının bu tür faaliyetlere katılma cesaretini kırmakta ve özleri itibarıyla resmi makamların sivil toplum örgütlerine (STÖ’ler), -açıkça düşman değilse bile- en azından kuşku duyarak yaklaştığı görüşünü desteklemektedir.

İnsan hakları savunucuları şimdi, çeşitli yasa ve yönetmeliklere dayanılarak geçen yıllarda kendilerine karşı açılan çok sayıdaki dava ve soruşturmalarla, Türkiye’deki reform süreciyle at başı gittiği görülen bir baskı modeliyle yüzyüze kalmaktadırlar. Bu tür davalar genellikle beraatle ya da tecil edilen veya paraya çevrilen cezalarla sonuçlanıyor olsa da, vardığı yer, insan hakları savunucularını sindirmeye ve faaliyetlerini engellemeye yönelik hukuki bir taciz biçimidir.

Bu raporda ele alınan vakaların bir çoğu, bizzat insan haklarıyla ilgili STÖ’lerde çalışanlarla ve insan haklarıyla ilgili vakalar üzerinde çalışan avukatlar ve doktorlarla ilgilidir. Bununla birlikte, bunların karşı karşıya kaldığı sorunlara, sendikacılar; homoseksüel, lezbiyen ve transseksüel aktivistler; kadın grupları; öğrenciler; ve savaş karşıtı eylemciler de dahil, insan hakları konularıyla ilgilenen ve bu konularda kampanya yürüten bir çok başka sivil toplum kesimlerinde de rastlanmaktadır.

Tüm bu aktivistler, taciz, göz dağı ya da kovuşturma endişesi duymadan meşru eylemlerini yapabilmeli ve Türkiye, bunun böyle olmasını sağlayacak acil adımlar atmalıdır. Bu rapor, Türk makamlarına yönelik, insan hakları savunucularının tamamen, özgürce ve güvenlik içinde insan haklarının desteklenmesi ve savunulmasına katılabilmelerini sağlama amacı taşıyan bazı önerilerle sona ermektedir.

İnsan hakları savunucuları: Kimdirler? Ne yaparlar?

1998'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, "Herkesin bireysel olarak veya başkalarıyla birlikte ulusal ve uluslararası düzeyde insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasını ve gerçekleştirilmesini geliştirme ve bunun için mücadele etme hakkı olduğunu" ilan etti.¹ Bu bakımdan, insan haklarının gerçekleşmesi için barışçıl yollarla mücadele eden herkes, insan hakları savunucusudur. Bunlardan bazıları insan hakları örgütlerinde, öğrenci ve gençlik gruplarında, dini, kadınlar ya da kalkınmayla ilgili kurumlarda çalışır, bazıları ise avukat, gazeteci, akademisyen, öğretmen, öğrenci, işsiz ya da ücre ve yoksul kırsal alanlarda çiftçidir.

Bunların çalışmaları, gerçeği ve adaleti araştırma ile hukukun üstünlüğünün sağlanmasını; demokratik yönetim ve sorumluluğun güçlendirilmesini; cins, ırk ve cinsel eşitlik için mücadeleyi; ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ile yerli halkların haklarının korunmasını; çevre kirliliği, açlık, hastalık ve yoksulluğa karşı mücadeleyi; yeterli bir yaşam standardı, eğitim ve tıbbi bakım için mücadeleyi; savaşları ve silahlanmayı sona erdirmek ve çatışma ya da doğal felaket kurbanlarına acil yardım sağlamak için mücadeleyi içermektedir. İnsan hakları savunucuları toplumun çok çeşitli alanlarında çalışmaktadır ve bu çalışmaları çoğunlukla, uluslararası düzeyde tanınan insan hakları standartlarından esinlenmekte ve bunların yol göstericiliğinde yürütülmektedir.

Uluslararası, bölgesel ve ulusal nitelikteki resmi ve sivil insan hakları örgütleri, bu geniş ve bir çok şeyi içeren insan hakları savunucuları tanımlamasını, bu tanımın dünyanın her yerinde, insan haklarıyla ilgili tüm faaliyet biçimlerini içine almasını sağlamak amacıyla tekrarlamakta ve buna bağlı kalmaktadırlar.

İnsan hakları savunucuları, hükümetleri temel özgürlüklere daha fazla saygı göstermeye zorlamak amacıyla, çoğunlukla tek tek insan hakları ihlallerini ele almakta, bunların telafi edilmesi ve reformlar için çabalamaktadır. Bu amaca yönelik olarak insan hakları savunucuları, ulusal ve uluslararası yasalarca korunan hukuk kuralları ilkeleri ve insan hakları standartlarını yükseltmek için, hükümet politikalarını ve uygulamalarını gözlemlemekte ve bu konularda raporlar hazırlamaktadır.

İnsan hakları savunucuları ifade, eylem ve dernek kurma özgürlüğünü kullanarak genelde toplum içinde bir ölçü sağlar, standartları belirler ve bu ilkelere saygı duyulmasını cesaretlendirir. Bir hükümetin insan hakları savunucuları topluluğuyla kurduğu ilişkinin düzeyi, bu hükümetin insan hakları yükümlülüğü ve anlayışı ile insan haklarının korunması konusundaki ilerleme istekliliğinin bir ölçüsüdür.

Bunun aksine, insan hakları savunucularının karşı karşıya kaldığı zorlukların ve saldırıların derecesi, çoğunlukla insan hakları ihlallerinin geneldeki yaygınlığını yansıtır. Hükümetler, insan hakları savunucularının faaliyetlerini bastırmakla, aynı zamanda onların ihlalleri teşhir etme güçlerini de zayıflatmakta ve insan hakları ihlalleri uygulamalarının teşhir edilmeden ve dolayısıyla karşı çıkılmadan devam etmesi ve daha da kötüleşmesi riskini artırmaktadır. İnsan hakları savunucuları, başkalarının haklarını savunurken, kendileri de korunmaya ihtiyaç duymaktadır.

İnsan hakları savunucuları için uluslararası koruma

Hükümetler insan hakları savunucularına eziyet ederken, onların ifade, düşünce ve toplantı özgürlüğü gibi haklarının yanı sıra, adil yargılanma hakkı, keyfi olarak tutuklanmama, kötü muamele ve işkence görmeme hakkı ile yaşam hakkı gibi temel haklarını da ihlal ederler. Bütün bu haklar, uzun bir dizi uluslararası ve bölgesel sözleşme ve bildirgelerde kutsal sayılmaktadır.

1 Madde 1(2). Tam başlığıyla: Evrensel Olarak Tanınan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması ve Geliştirilmesinde Toplumsal Kuruluşların (Organların), Grupların ve Bireylerin Hakları ve Sorumlulukları Üzerine Birleşmiş Milletler Bildirgesi. Genel Kurul kararı 53/144, 9 Aralık 1998.

Uluslararası Af Örgütü de dahil olmak üzere önde gelen insan hakları örgütleri, insan haklarını savunma hakkını tanıyan ve güçlendiren uluslararası bir belgenin kabulü için on yıldan fazla bir süredir mücadele verdiler.

9 Aralık 1998’de, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 50. yıldönümü arifesinde, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu İnsan Hakları Savunucularının Korunması Bildirgesi’ni kabul etti. Bu Bildirge’nin böylesine anlamlı bir anda kabul edilmesi, insan hakları savunucularının insan haklarının korunmasını ve geliştirilmesini sağlama konusundaki rolüne verilen önemin büyüklüğünü yansıtıyordu.

Bu Bildirge, insan haklarının tümünün evrenselliğini ve bölünmezliğini vurgulamakta ve dernek kurma, düşünce, bilgiye ulaşma ve bilgiyi paylaşma hakları, kamusal işleri eleştirme ve hükümetlere şikayette bulunma hakkı, ihlallerin soruşturulması ve telafi edilmesi gereği ile uluslararası örgütlerle iletişim kurma hakkı üzerinde odaklanmaktadır. Bu Bildirge, devletlerin insan hakları kavrayışını geliştirmeleri, yurttaşlar için, kendi haklarını bilmek ve kullanmak üzere bağımsız ulusal insan hakları kurumları kurmaları ve insan hakları eğitimi programları oluşturmaları ya da desteklemeleri, ve insan hakları konusunda kamu görevlilerini eğitmeleri gerektiğini teyid etmektedir.

Bildirge’nin 12.2. maddesi, devletlerin insan hakları savunucularını koruma görevi üzerinde durmakta ve şunu ifade etmektedir: “Devlet, bu bildirmede amaçlanan hakların meşru kullanımını çerçevesinde şiddet, tehdit, misilleme eylemi, fiili veya hukuksal ayrımcılık, baskı veya diğer keyfi hareketlere karşı, bireysel olarak ve başkalarıyla birlikte hareket eden tüm kişilerin yetkili otoritelerce korunması için gerekli tüm önlemlerin alınmasını dikkatle izler.”

Ağustos 2000’de Hila Jilani, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin insan hakları savunucularının durumuna ilişkin Özel Temsilcisi olarak atandı. Pakistanlı ünlü bir insan hakları savunucusu ve avukat olan Jilani’nin yetkileri şunlardır:

- (a) İnsan haklarını ve temel özgürlükleri korumak ve geliştirmek için tek başına ya da başkalarıyla birlikte hareket eden herkesin durumuna ve haklarına ilişkin bilgileri araştırmak, elde etmek, incelemek ve cevap vermek;
- (b) Bildirge’nin etkin bir şekilde uygulanması ve geliştirilmesi için Hükümetler ve diğer ilgili taraflarla işbirliği kurmak ve diyaloga geçmek;
- (c) İnsan hakları savunucularının daha iyi korunması için etkin stratejiler tavsiye etmek ve bu tavsiyelerin uygulanmasını takip etmek.²

İnsan hakları savunucularının haklarını izleme ve koruma ihtiyacı bölgesel düzeyde de giderek artan bir kabul görmektedir. Haziran 1999’da Amerikan Devletler Örgütü Genel Kurulu, insan hakları savunucularını destekleyen bir kararı kabul etti. Kasım 2003’de İnsan ve Halkların Hakları Afrika Komisyonu, Komisyon Üyesi Jainaba Johm’un sorumluluğu altında bir İnsan Hakları Savunucularıyla İlgilenme Merkezi kurmayı planladığını duyurdu.

Türk hukuku ve uluslararası standartlar

Türkiye, - gönüllü olarak üstlendiği hukuksal bir yükümlülükle şartlarını kabul ettiği - çok sayıda uluslararası ve bölgesel insan hakları sözleşmelerinin tarafıdır. Bir devletin iç hukukunu uluslararası sözleşmelere uygun hale getirme gerekliliği, genel uluslararası hukukun tanınan bir kuralıdır.

Türkiye’nin bir devlet olarak taraf olduğu ilgili anlaşmalar arasında Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi³ ile İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Avrupa

² BM İnsan Hakları Komisyonu Kararı 2000/61, 27 Nisan 2000 tarih ve UN Doc. E/CN.4/RES/2000/6 sayılı. O tarihten beri Özel Temsilcinin yetkisi her yıl devam ettirilmektedir.

Sözleşmesi de bulunmaktadır. Bunlar ve diğer anlaşmalar Türkiye'yi, kendi toprakları içinde bulunan ve yasalarına tabi olan tüm insanların BM İnsan Hakları Savunucularını Koruma Bildirgesi'nde (bkz. yukarıda) sıralanan haklarının yanı sıra, işkence ve diğer kötü muamelelere maruz kalmama özgürlüğü, keyfi olarak tutuklanmama özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı gibi Bildirge'ye açıkça dahil edilmemiş diğer temel haklarına da saygı göstermek ve bu hakları korumakla yükümlü kılmaktadır.

Buna ek olarak Türkiye Anayasası, insan haklarına ilişkin genel bir taahhütün⁴ yanısıra, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı (madde 19), ifade özgürlüğü (madde 26), dernek kurma özgürlüğü (madde 33) ile basın yayın özgürlüğü (madde 28-31) gibi özgül insan hakları ile ilgili hükümler de içermektedir.⁵

Arka plan – 1980'lerden itibaren Türkiye'deki insan hakları savunucuları

1980'lerde Türkiye, yaygın bir şekilde işkence ve kötü muameleyle başvurmak da dahil, bir çok ciddi insan hakları ihlallerinin yaşandığı bir ülke haline geldi. 1990'ların başında bu ihlallere “kayıplar”, kitlesel yargısız infazlar ve Güneydoğu bölgesindeki Kürt köylerinden insanların zorla göç ettirilmesi eklendi. Bu ihlaller, devletle silahlı muhalefet grubu Kürdistan İşçi Partisi (PKK) arasında yaşanan ve 30 ile 35 bin kişinin öldüğünün tahmin edildiği keskin çatışma bağlamında meydana geldi. Bu ortamda, bu tür insan hakları ihlalleri ve baskılara karşı çalışan bireyler ya da örgütler çalışmalarının her açıdan engellendiğini gördüler ve bizzat kendileri, onları çoğunlukla PKK'yi desteklemekle suçlayan devlet tarafından hedef alındılar. Sonuç olarak, Terörle Mücadele Yasası, “kaybetmeler” ve yargısız infazlar gibi yöntemlerin kullanılmasıyla bizzat insan hakları savunucularının kendileri keyfi gözaltıların, işkence ve kötü muamelelerin, tehditlerin ve düşünce suçlusu olarak hapse atılmalarının kurbanı haline geldiler.⁶ 1987 ile 2002 yılları arasında olağanüstü hal ile yönetilen Güneydoğu bölgesinde insan hakları ihlalleri ve tacizlerini izlemek, yetkililerin Olağanüstü Hal Yasasının kendilerine verdiği olağanüstü yetkileri kullanarak insan hakları örgütlerinin şubelerini kapatmaları veya bunların faaliyetlerini başka yollarla engellemelerinden dolayı, özellikle zorlaşmıştı. Üstelik yetkililer ve popüler medya (devletin hatırı sayılır baskısı altında) bazı insan hakları örgütlerinin çalışmalarını Türkiye'nin çıkarlarını ve itibarını baltalayan ve halkın ülkenin güvenlik güçlerine duyduğu güveni zedeleyen faaliyetler olarak sundular.

Örneğin, 1986'da bir grup hukukçu ve insan hakları aktivisti tarafından kurulan İnsan Hakları Derneği (İHD), Türkiye'nin en büyük bağımsız insan hakları örgütüdür. İHD, hem hükümetin hem de silahlı muhalefet gruplarının insan hakları ihlallerini ve suistimallerini kınama konusunda sözünü sakınmayan bir tavır sergilemiş ve bu yüzden defalarca saldırı hedefi haline gelmiştir. Çalışanları tehdit edilmiş, tutuklanmış, yargılanmış, işkence görmüş,⁷ kaçırılmış ve öldürülmüştür; büroları yağmalanmış, kapatılmış ve bombalanmıştır. 1991 ve 1998 yılları arasında en az 12 İHD temsilcisi öldürülmüştür. Bir çok vakada katiller hiç bir zaman teşhis edilmemiş ve bazı vakalarda Türk güvenlik güçleri mensuplarının adı ciddi bir şekilde olaya karışmıştır. Mayıs 1998'de, o sırada İHD genel başkanı olan Akın Birdal, İHD genel merkezinde bir aşırı milliyetçi grubun iki mensubu tarafından

3 Türkiye'nin Aralık 2003'de bu Sözleşmeye ve aynı şekilde Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne taraf olması, Uluslararası Af Örgütü'nün memnuniyetle karşıladığı bir adımdır.

4 Bkz., mesela Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (17 Ekim 2001'de değiştirilmiş haliyle), Madde 2 ve 14.

5 Anayasa'nın insan hakları savunucularıyla ilgili hükümleri aşağıda ayrıca tartışılmaktadır.

6 Türkiye'deki insan hakları savunucularının 1990'lardaki durumuna ilişkin arka plan bilgileri için bkz., Uluslararası Af Örgütü Raporu, *Türkiye: Muhafif sesler tekrar hapsedildi* (AI Index: EUR 44/045/1994, Haziran 1994).

7 Örneğin, bkz. Uluslararası Af Örgütü raporu, *Türkiye: İnsan hakları savunucusuna Tunceli'de işkence yapıldı* (AI Index: EUR 44/14/1996, Ocak 1996).

vurulmuş ve ağır yaralanmıştır. Uluslararası Af Örgütü, Türk yetkililerin, İHD aktivistlerini PKK ile bağlantılandırmaya çalışarak bu saldırı için zemin yarattığına inanmaktadır.⁸

1990'larla kıyaslandığında 2000 yılından sonraki dönem Türkiye'deki insan hakları savunucularının konumunda önemli değişikliklere tanık oldu. Bunlar asıl olarak iki etmenle bağlantılıdır – PKK lideri Abdullah Öcalan'ın 1999'da yakalanmasından sonra Güneydoğu bölgesindeki yaygın çatışmanın sona ermesi,⁹ ve bunun ardından gelen iç güvenlik durumundaki iyileşme ile Türkiye'nin uzun vadeli hedefi olan Avrupa Birliği'ne (AB) tam üye olma arzusu (aşağıda ele alınmıştır). Bunların etkisi, güvenliğin iyileşmesi ve 1990'larda yaşanan ağır insan hakları ihlallerinde düzenli bir azalma ile insan hakları savunucularının faaliyet alanına ilişkin hukuki çerçevede yapılan bazı değişiklikler oldu.¹⁰

Bununla birlikte, savcılar, yargıçlar ve polis yetkilileri de dahil bir çok devlet görevlisinin ifade ve davranışları, bunların insan hakları savunucularını "iç düşman" ve kaçınılmaz olarak silahlı muhalefet gruplarının "sözcü"sü olarak görmeye devam ettiklerini düşündürmektedir. PKK/KADEK şiddet yanlısı olmayan bir mücadele benimseyerek Türkiye'deki Kürt nüfusu için kültürel haklar elde etmeye çalışacağını ilan ettikten sonra –gerçi bu silahsızlanmayı ve sivil politikaya geçişi kapsamıyordu- bu daha da vurgulandı. Bundan sonra barışçıl yollarla kültürel haklar talepleri "terörizm" olarak damgalandı ve herhangi bir bağlantı kanıtlanmamasına rağmen Türk Ceza Yasası'nın (TCK) "yasadışı örgüte yardım ve yataklık etme"yi düzenleyen 169. maddesine göre yargılandı. Örneğin 2001 yılının başında, Kürtçe seçmeli ders talebi ile üniversite yönetimlerine dilekçe veren binlerce öğrenci gözaltına alındı, üniversiteden uzaklaştırıldı ya da yargılandı. Bu davalar, PKK/KADEK'in aynı şeyi talep ettiği gerekçesi ile açıldı. Bu tür iddialara tepki gösteren bir avukat şu soruyu soruyordu: "Eğer bir örgütün politikası, herkesin her gün dışlarını fırçalaması ve çay içmesi ise, ki bunları yapıyorum, o zaman ben de o örgüte yardım ve yataklıkla suçlanabilir miyim?"

TCK'nın 169. maddesi, 19 Aralık 2000 tarihindeki "Hayata Dönüş" Operasyonu'na ve yeni "F Tipi Cezaevleri"ndeki tecride karşı çıkan insan hakları savunucuları ve aktivistlerinin engellenmesinde de kullanıldı.¹¹ Daha önceki hükümet yeni cezaevi sistemine yönelik eleştirileri susturmaya çalışırken, insan hakları savunucuları ve açlık grevine başlayan tutuklu ve hükümlü yakınları büyük bir baskı altına sokuldu. Bunların bir çoğu tehdit edildi ve gösteriler sırasında dayak yedi. Bazı insan hakları grupları –altı İHD şubesi de dahil olmak üzere¹² - kapatıldı, büroları basıldı, malzemelerine el konuldu ve bu gruplara karşı soruşturmalar ve davalar açıldı.

8 Akın Birdal'a ilişkin vaka hakkında daha fazla ayrıntılı bilgi için, bkz., Uluslararası Af Örgütü raporu, *Türkiye: "Suskun bir toplum yaratma"* (AI Index: EUR 44/005/1999, Şubat 1999).

9 1999'da liderleri Abdullah Öcalan'ın Türk Özel Kuvvetleri tarafından Kenya'da yakalanmasının ardından PKK tek yanlı bir ateşkes ilan etti ve Kuzey Irak'a çekildi. Örgüt, 2002 yılında adını Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi (KADEK) olarak değiştirdi. Kasım 2003'de örgüt, adını Kürdistan Halk Kongresi (Kongra-Gel) olarak değiştirdi.

10 Bu husus özellikle güneydoğu illerinde, 1987'den beri uygulanmakta olan ve ifade, dernek ve toplantı özgürlüğünü ciddi olarak sınırlayan Olağanüstü Hal'in kaldırıldığı 2002 yılı içinde görülen bir durumdur.

11 Tutuklu ve hükümlülerin açık koşullar yerine daha çok hücrelerde tutuldukları yüksek güvenlikli "F-Tipi" cezaevleri Aralık 2000'de oluşturuldu. 19 Aralık'ta güvenlik güçleri, açlık grevini zorla bitirmek için 20 cezaevine girdi: bu operasyonun bir sonucu olarak 30 tutuklu ve hükümlü ile 2 asker öldü. Yüzlerce tutuklu ve hükümlü yeni yapılan F- Tipi cezaevlerine nakledildi ve tecrite alındı. Daha fazla bilgi için bkz., Uluslararası Af Örgütü raporu, *Türkiye: "F-Tipi" cezaevleri – Tecrit ve işkence ya da kötü muamele iddiaları* (AI Index: EUR 44/025/2001, Nisan 2001).

12 Bunlar, Malatya, Gaziantep, Van, Konya, İzmir ve Bursa şubeleriydi.

Reform süreci

2001 yılından bu yana iki Türk hükümeti, Türkiye'nin uzun süredir hedefi olan AB üyeliğine ulaşmak için anayasal ve yasal reformlar yapmaya girişti. Kopenhag kriterlerine¹³ uyarak AB üyeliği şansını en yükseğe çıkarma bağlamında insan haklarının korunması Türk yetkililer için önemli bir konu oldu.¹⁴

Bugüne kadar (“Uyum Yasaları” olarak adlandırılan) yedi reform paketi kabul edildi – önlemlerden bazıları, geçmişte insan hakları savunucularının yargılanması ve hapse atılması için kullanılan bir çok yasayı ya iptal etti ya da değiştirdi ve bunun yanı sıra işkence ve kötü muamele gibi öteki insan hakları konularını ele aldı. Uluslararası Af Örgütü bu reformları, insan haklarını korumada bir ilk adım olarak memnuniyetle karşılamakla birlikte, bu reformların etkileri istikrarsız olmuş ve insan hakları savunucuları üzerindeki baskıları sona erdirmeyi sağlamamıştır. Hükümet, bu savunucularının yapacağı katkıyı görünürde hoşgörüle veya memnuniyetle karşılıyor olabilir de, soruşturma ve yargılamaların kapsamı, bazı devlet görevlilerinin insan hakları savunucularını hala “devlet düşmanları” olarak görmeye ve adli vasıtalarla faaliyetlerini sınırlamaya devam ettiklerini düşündürmektedir.

Bir reform dönemi – ama eski tutumlar sürüyor...

Daha önce 169. maddenin kullanımına dikkat çekmiştik. Yeni reform dönemi, insan hakları savunucularını yasadışı örgütlere “yardım ve yataklık etme” iddialarına dayanarak yargılama uygulamasına derhal bir son vermemiştir.

6 Mayıs 2003 tarihinde polis memurları Ankara'daki İHD genel merkezinde arama yaptılar ve kitaplar, insan hakları ihlalleri üzerine raporlar, dosyalar, kasetler, basın açıklamaları ve el yazısı notların yanı sıra yedi bilgisayar ile bilgisayar disketlerine el koydular. Polis memurları İHD'nin banka hesaplarına ulaşmayı da talep ettiler. Aramayı tamamladıktan sonra aynı polis ekibi İHD'nin Ankara şubesine gitti, orada da arama yaptı ve bir bilgisayar ile öteki yazılı malzemelere el koydu.¹⁵ Adalet Bakanlığı'nın Uluslararası Af Örgütü'nü bilgilendiren bir yazısında, aramanın Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin emriyle, TCK'nın 169. maddesine göre, “Genel Merkez'in... terörist örgüt PKK/KADEK için destek toplamaya yönelik bir kampanya yürüttüğüne dair ciddi şüpheler üzerine”¹⁶ yapıldığı belirtildi. 2003 yılı içinde aynı tür iddialar, 17 Temmuz ile 6 Ağustos 2003 tarihleri arasında cezaevine konulan ve benzer gerekçelerle yargılanan İHD Muş Şubesi başkanı Sevim Yetkiner de dahil, tek tek insan hakları savunucularına karşı da yapıldı.¹⁷

Tarih olarak daha eski bir dönemde başlamasına rağmen oldukça ağır yaptırımlarla yeni sonuçlanan vaka örnekleri de çarpıcıdır:

Türkiye'deki bir insan hakları grubu olan Mazlum Der –tam adıyla “İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği”- 24 Ocak 1991'de Ankara'da kuruldu. Dernek kendisini,

13 1993 tarihli Kopenhag kriterleri, aday devletin, “demokrasiyi, hukuk devletini, insan haklarını ve azınlıklara saygı gösterme korumayı garanti eden kurumların sağlamlığını” göstermesi yönünde bir gereklilik içermektedir.

14 Avrupa Birliği Konseyi tarafından 8 Mart 2001'de kabul edilen Türkiye'nin Katılım Ortaklığı, tek bir çerçeve içinde AB'nin aday ülkeye yönelik bütün destek biçimlerini harekete geçiren büyük önemdeki ön katılım stratejisinin anahtar özelliğidir. Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesine yardımcı olmak üzere mali araçların kullanılabilirliğini düzenler ve bu süreçte Türkiye'ye yardımcı olacak bazı siyasal belgeler için temel sağlar. Daha fazla bilgi için, bkz., UAÖ brifingi (AI Index: EUR 44/001/2004).

15 Bkz., 6 Mayıs 2003'de yayınlanan Acil Eylem (UA 121/03, AI Index: EUR 44/014/2003).

16 Adalet Bakanlığı'nın 29 Mayıs 2003 tarihli bilgi notu.

17 Daha fazla bilgi için bkz. Acil Eylem 218/03 (AI Index: EUR 44/020/2003, 17 Temmuz 2003) ve takip eden (AI Index: EUR 44/021/2003, 27 Ağustos 2003).

“devletten ve siyasi partilerden ya da gruplardan bağımsız ve hiç bir ayrımcılık ya da çifte standart gözetmeden Türkiye içinde ve dışında bütün insanlar için insan haklarını savunmayı ve korumayı amaçlamak” şeklinde tanımlanmaktadır. Ne var ki bu dernek, silahlı İslami gruplarla asılsız bağlantı iddialarının hedefi olmuştur.

Özkan Hoşhanlı, Malatya ilindeki Mazlum Der şubesinin eski başkanıdır. 1 Mayıs 2003 tarihinde Türkiye’deki bir mahkeme, Nisan ve Mayıs 1999 tarihlerinde şubenin başkan yardımcısı iken gösterilere katılma girişiminde bulunduğu için Hoşhanlı’ya 15 ay hapis cezası verdi. Özkan Hoşhanlı - insan hakları savunucusu sıfatı ile- Malatya’daki İnönü Üniversitesi’nde başörtüsü taktıkları için derslere girmeleri yasaklanan kadın öğrencileri desteklemek için yapılan gösterilerde gözlemcilik yapmaya çalışmaktaydı. 22 Haziran 1999’da, gözaltına alınanlardan 75’i için Malatya Devlet Güvenlik Mahkemesi’nde (DGM) dava açıldı. Savcı iddianamesinde, sanıklardan 51’i için “Türkiye’nin anayasal düzenini zorla değiştirmek amacıyla halk isyanı çıkartma” suçuyla ölüm cezası istedi. Özkan Hoşhanlı ve öteki 24 sanık hakkında bu isyana katıldıkları varsayımıyla beş ile on beş yıl arasında değişen hapis cezaları istendi. İddianamede şunlar ileri sürülmekteydi: “... Başkan yardımcısı olduğu derneğin [Mazlum Der] faaliyet türlerine göre Özkan Hoşhanlı’nın referans noktası radikal İslamdır.” Mahkeme en nihayetinde protestoculara getirilen bu suçlamaları düşürdü. Bununla birlikte Özkan Hoşhanlı ve diğer 18 sanık, daha sonra “yasadışı bir gösteriye katılmak” suçuyla 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na muhalefetten mahkum oldu. 1 Mayıs 2003 tarihinde Türk Yargıtayı Özkan Hoşhanlı’ya verilen 15 ay hapis cezasını ve ek olarak verilen para cezasını onadı. Uluslararası Af Örgütü, Hoşhanlı’yı bir insan hakları savunucusu olarak barışçıl faaliyetlerden dolayı hapse atılmış bir düşünce suçlusunu olarak görmektedir.

Bir taciz aracı olarak soruşturmalar ve yargılamalar

Reform süreciyle at başı giden yeni bir baskı tarzı da, insan hakları savunucularına karşı çeşitli yasa ve yönetmeliklere göre açılan muazzam sayıdaki dava ve soruşturmalardır. İHD’nin verdiği rakamlara göre, kuruluşundan sonraki ilk 14 yılda derneğe ve çalışanlarına karşı 300 dava açıldı; tek başına son üç yılda ise 450’den fazla dava açılmış durumda. Bu tür davalar genellikle beraat ya da tecil edilmiş veya paraya çevrilmiş cezalarla sonlansa da, Uluslararası Af Örgütü bunları, insan hakları savunucularına gözdağı vermeye ve faaliyetlerini kısıtlamaya yönelik bir devlet tacizi biçimi olarak görmektedir. Verilen rakamlara, savcıların derneğe ve şubelerine karşı açtığı ama yargılanmayla sonuçlanmayan çok daha fazla sayıdaki soruşturmaların dahil olmadığı da belirtilmelidir.

Bu tacizin düzeyi, birçok insan hakları örgütü ve aktivistin kendilerine karşı açılan soruşturma ve davalardan haberdar olmakta zorluk çekmelerine yol açmaktadır. İnsan hakları faaliyetlerinden dolayı haklarında çok sayıda bu tür işlemlerin yapılmış olmasıyla tanınmış aktivistler arasında, İHD Diyarbakır Şubesi eski başkanı avukat Osman Baydemir, İHD Bingöl Şubesi başkanı Rıdvan Kızgın, Türkiye İnsan Hakları Vakfı’ndan (TİHV) psikiyatrist Alp Ayan ile İHD Başkan Yardımcısı ve gözaltında cinsel tacize uğrayan kadınları destekleyen bir hukuki yardım projesinin başında bulunan avukat Eren Keskin sayılabilir.¹⁸ Bunlar gibi, tek tek kişilere karşı açılan muazzam sayıdaki dava ve soruşturmalar, bu kişilerin faaliyetleri için ağır bir engel olduğu gibi ek bir yüküdür de. Kuşkusuz, böyle bir baskının, insan haklarının savunulmasına katılma konusunda başkalarının cesaretini kırma gibi bir etkisi de vardır. Üstelik, en küçük bir bahaneyle böyle muazzam sayıda yasal işlemlerin başlatılması ile mahkemede verilen beraatlerin yüksek oranı, kamu parasının boşa harcanması ve adalet sisteminin saygınlığına gölge düşürülmesi olarak da dikkate alınmalıdır.

Bu tür davaların çoğu bir kişi ya da örgüt aleyhine para cezalarıyla sonuçlanmaktadır. Bu tür para cezaları, bunları ödemeye uğraşan insan hakları örgütlerinin üzerinde çoğunlukla ağır bir yükür.

¹⁸ Osman Baydemir’in, insan hakları faaliyetlerinden dolayı aleyhine açılmış toplam 200 kadar davası; Rıdvan Kızgın’ın aleyhine açılmış en az 47 davası; Alp Ayan’ın aleyhine açılmış 20’den fazla davası vardır ve Eren Keskin en az 86 dosyadan yargılanmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz., Uluslararası Af Örgütü raporu, *Türkiye: Kadınlara yönelik gözaltında cinsel şiddete son!* (AI Index: EUR 44/006/2003, Şubat 2003), sf. 22-23 ve 36-37.

Ayrıca Medeni Kanun'un 70. maddesi, bir kuruluşun bütün üyelerinin bu kuruluşa verilen para cezalarını ödemekle sorumlu olmasını şart koşmaktadır. Açıktır ki, bir kişinin, bir örgüte üye olunca para cezası ödemekle sorumlu olması ihtimali, Türkiye'deki tüm sivil toplum örgütlerine katılım konusunda halkın cesaretini kırabilmekte ve insan hakları hareketini zayıflatmaktadır.

Örneğin, 9 Temmuz 2003 tarihinde İHD Genel Başkanı Hüsni Öndül ve o dönemde İHD'nin Genel Sekreteri olan Feray Salman'ın duruşması başladı. Öndül ve Salman 10 milyar Türk lirası para cezasını ödememekle suçlanıyorlardı. Basın savcısı, örgütün "İnsan Hakları Bülteni"nde yapılan değişiklikleri kendisine "çok geç" haber verdikleri gerekçesiyle bu iki yöneticiye para cezası vermişti.

Bir yasaı kaldırıp, ötekini mi kullanmak?

Reform sürecinin ve insan hakları savunucularını susturmak ve hapse atmak için kullanılan bazı yasaların iptal edilmesinin bir sonucu olarak –Türkiye'deki güvenlik durumunun iyileşmesiyle birlikte- insan hakları savunucularına yönelik bazı baskı türleri azalmış görünmektedir. Örneğin, insan hakları savunucularının düşünce suçlusu olarak tutuklanması vakaları azaldı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ifade özgürlüğü hakkını ihlal etmek için kullanılmış olduğuna hükmettiği bazı yasalar değiştirildi ya da tamamen yürürlükten kaldırıldı. Yine de, bazı eski önlemlerin kullanımı olanaksız hale geldikçe, insan hakları savunucularının faaliyetlerini engellemek için yeni yollar bulundu. "Bölücülük propaganda"yı yasaklayan Terörle Mücadele Yasası'nın (TMY) 8. maddesinin iptalini öngören altıncı "Uyum Yasası" 2003 yılında Büyük Millet Meclisi'nden geçti. Ancak, bu hükmün iptali hakkında kaygılarını ifade eden Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından veto edildi. Daha sonra yasa nihayet değişmeden yürürlüğe girdi, ama Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in, "8. maddeyi kaldıralım" derken, "bu suçu cezasız bırakalım" demiyoruz. Bu suçu TCK 312. madde zaten karşılar. Hatırlayın 1991'de TCK 141-142 ve 163. madde kaldırıldı... ama bu suçlar cezasız kalmadı. 8. maddeyle cezalandırıldı. Kaldırsak da bu maddedeki suç, suç olmaktan çıkmıyor... Bu suç yeni TCK'da da karşılanacak,"¹⁹ diyerek Cumhurbaşkanı'nın kaygılarına yanıt verdiği belirtildi. 8. maddenin iptali memnuniyetle karşılanan bir adım olsa da, bu ifade, Uluslararası Af Örgütü'nün reformlar ve sonuçları konusunda tutarlı bir yaklaşımın olmadığı yolundaki kaygılarını kanıtlamaktadır: Bir yasa değiştiği ya da iptal edildiğinde, yetkililer insan hakları savunucularının faaliyetlerini cezalandırmak ya da engellemek için başka bir yasa ya da yönetmelik bulabilmektedirler.

İfade özgürlüğü hakkı

"Uyum Yasaları" geçmişte ifade özgürlüğü hakkını kısıtlamak için kullanılmış olan bazı yasaları değiştirmiş ya da yürürlükten kaldırmış olsa da, ifade özgürlüğü hakkını kısıtlamak için Türk yasalarının kullanılabilmesi halen mümkündür. 2001 yılında temel hak ve özgürlüklerin ihlaline getirilen sınırlamalar ve yasaklar (Anayasa'nın 13 ve 14. maddeleri) büyük ölçüde yeniden yazılmış olmalarına rağmen, hala Türk anayasasının çok sayıda maddesi, Türkiye'nin uluslararası hukukun zorunlu kıldığı yükümlülükleriyle uyumlu olmayan sınırlamalar içermektedir.²⁰ Uluslararası Af Örgütü, Türk yetkililerinin, kısıtlamaların, Türkiye'nin devlet olarak taraf olduğu İnsan Haklarının ve

¹⁹ *Radikal* gazetesi, 20 Mayıs 2003.

²⁰ 14. maddenin şimdiki hali şöyledir: "Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz. Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz. Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir."

Temel Özgürlüklerin Korunması Avrupa Sözleşmesi'nin (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) izin verdiği sınırların ötesine geçmemesini sağlaması konusunda ısrarlıdır.²¹

Uluslararası Af Örgütü, 2001 yılında değiştirilen 26. maddeye eklenen, “*milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla*” hükmünün ifade özgürlüğü hakkının kullanılmasına yeni kısıtlamalar getirdiği kaygısını taşımaktadır. Bu tür bir ifade tarzı, Kürt meselesi ya da İslamın politika ve toplum içindeki rolü üzerine barışçıl ifadeleri cezalandırmakta kullanılabilir – ve geçmişte de kullanılmıştır.

TCK'nın 169. maddesi ile TMY'nin 8. maddesinin dışında değiştirilen ve geçmişte insan hakları savunucularını susturmak için sık sık kullanılan öteki yasalar: TCK'nın çeşitli devlet organlarına “hakaretler”i cezalandıran 159. maddesi; TCK'nın halk arasında kin ve düşmanlığın tahrikini cezalandıran 312/2. maddesi; ve TMY'nin yasadışı örgütlerin propagandasını yapmayı yasaklayan 7. maddesidir. Bunlardaki değişikliklere rağmen Uluslararası Af Örgütü, bu yasaların şiddet içermeyen görüşlerin barışçıl ifade edilmesi hakkını ihlal edecek şekilde yorumlanabilecekleri kaygısını halen taşımaktadır.

Örneğin, 19 Şubat 2002'de yürürlüğe giren yasal değişikliklerde, TCK'nın 159. maddesi uyarınca çeşitli devlet organlarına “tahkir ve tezyif etme” için öngörülen cezaların üst sınırı indirilmiştir,²² ama insanlar bu madde uyarınca gene de, “Türklüğü, Cumhuriyeti, Büyük Millet Meclisi'ni, Hükümetin manevi şahsiyetini, Bakanlıkları, Devletin askeri veya emniyet muhafaza kuvvetlerini veya Adliyenin manevi şahsiyetini” eleştirmekten dolayı cezalandırılabilirler. 9 Ağustos 2002 tarihinde yürürlüğe giren yasal değişikliklerde bu maddeye “tahkir, tezyif ve sövme kastı bulunmaksızın, sadece eleştirmek maksadıyla yapılan düşünce açıklamaları cezayı gerektirmez” cümlesi eklenmiştir. Bu ek, bu madde uyarınca cezalandırılacak suçların alanını sınırlıyorsa da, Uluslararası Af Örgütü bu maddenin ifade özgürlüğü hakkını ihlal etmek için kullanılabileceğinden gene de kaygı duymaktadır.

Uluslararası Af Örgütü, TCK'nın 159. maddesinin insan hakları savunucuları ile şiddeti savunmaksızın eleştirilerini ifade eden diğer kimseleri yargılamak amacıyla kullanılmasına dair kaygılarını defalarca dile getirmiştir. Örneğin, 8 Aralık 2003 tarihinde İHD Elazığ Şubesi Başkanı Cafer Demir'in yargılanmasına başlandı. Demir, 26 Mayıs 2003'te “Türkiye’de İnsan Hakları” konulu bir panele katılarak yaptığı bir konuşmadan dolayı TCK'nın 159. maddesi uyarınca yargılanmaktaydı.

Adana’da yerel bir radyo istasyonu olan Radyo Dünya'nın eski müdürü Sabri Ejder Öziç 24 Şubat 2003'te, yabancı askerlerin Türkiye topraklarında konuşlanmalarına izin verilmesine karşı görüşler ifade etmesi ve Türk parlamentosunun askerlerin gitmesini onaylaması halinde, bir terörizm suçu işlemiş olacağını öne sürmesinden dolayı 30 Aralık 2003'te bu maddeden ceza aldı. Sabri Ejder Öziç bu şiddet yanlısı olmayan görüş ifadesi nedeniyle bir yıl hapis cezasına çarptırıldı. Kendisi halen özgürdür ve hakkında verilen hükmü temyiz etmektedir.

TCK'nın “sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etme”yi suç sayan 312/2. maddesi, insan hakları savunucularını, politikacıları, yazarları, gazetecileri ve Kürtler veya İslam konusunda görüş belirtmiş ya da sol yanlısı açıklamalar yapmış başka bir çok kimseyi yargılamak ve hapse atmak için geçmişte kullanılmış olan diğer bir yasadır. 1990'larda 312/2. madde özellikle İslam'la ilgili açıklama yapmış olanların aleyhine kullanıldı.

21 Yani: bunlar yasada belirtilmiş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, toprak bütünlüğü ya da kamu güvenliği yararları içinde, kargaşa ve suçların önlenmesi, sağlık ve ahlakın korunması, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için zorunlu olmalıdır.

22 30 Ağustos 2003'de yürürlüğe giren yasal değişiklikte, TCK 159. maddede öngörülen cezaların alt sınırı 1 yıldan 6 aya indirilmiştir.

Örneğin, şimdiki Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, 6 Aralık 1997'de Siirt kentinde yaptığı bir konuşmanın ardından bu maddeden dolayı 1999'da hapse girmesiydi. Verilen hüküm, Ziya Gökalp'in bir şiirinin dört dizesine özel olarak atıfta bulunuyordu – ki, bunlar hiç bir şekilde şiddeti savunmayan ve ayrıca Eğitim Bakanlığı'nın öğrencilere ve öğretmenlere tavsiye ettiği bir kitapta yer alan dizelerdir.²³

6 Şubat 2002 tarihinde bu tür suçlara verilen cezanın alt sınırı bir yıldan altı aya, üst sınırı da üç yıldan iki yıla indirildi. Bununla birlikte, ayrıca para cezasına çarptırma olasılığı yürürlükten kaldırıldı. Maddeye eklenen bir cümle ile, açıklamaların ancak "... umumun emniyeti için tehlikeli olabilecek bir şekilde" yapılması halinde cezalandırılacağı şartı konuldu. Bu değişikliğin sonucu olarak, bazı olası düşünce suçluları beraat ettiler ya da cezaevine konulmadılar. Aynı değişiklikte maddeye eklenen başka bir cümle de "Halkın bir kısmını aşağılayıcı ve insan onurunu zedeleyecek şekilde tahkir eden kimse"nin cezalandırılmasına olanak veriyordu. Uluslararası Af Örgütü, TCK'nın değiştirilen 312/2. maddesinin hala, şiddet yanlısı olmayan görüşlerin barışçıl olarak ifade edilmesini cezalandırmaya devam edebilecek muğlak ifadeler taşıdığından kaygı duymaktadır.

Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (Göç Der), devletle PKK arasındaki çatışma sırasında güneydoğudan zorla göç ettirilen kişiler için çalışan bir sivil toplum örgütüdür. Örgüt bu alandaki araştırma faaliyetlerinden dolayı kendini yoğun bir baskı altında buldu. 19 Ocak 2004'de İstanbul'daki bir Devlet Güvenlik Mahkemesi, Mart 2002'de 1999-2001 Zorunlu Göç başlıklı bir raporun tanıtımı ile ilgili olarak, Göç Der'in başkanı Şefika Gürbüz'ü TCK'nın 312. maddesi uyarınca bir yıl hapse mahkum etti. İddianamede, Şefika Gürbüz ile aynı zamanda Mersin Üniversitesi'nde sosyolog olan raporun yazarı Mehmet Barut, göç etmeye zorlamak amacıyla güneydoğudaki insanların işkenceye uğradıklarını, evlerinin ve canlı hayvanlarının yakıldığını ve ölümle tehdit edildiklerini öne sürmelerinden dolayı, "halkı kin beslemeye alenen tahrik" ile suçlandılar. Bildirildiğine göre, mahkeme Şefika Gürbüz'ün cezasını 10 milyar Türk lirası para cezasına indirdi. Mehmet Barut ise beraat etti.

Uluslararası Af Örgütü, ifade özgürlüğü hakkına ilişkin yasal ve anayasal güvencelerin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesindeki gibi uluslararası yasal şartlara uygun olacak şekilde daha fazla güçlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 10. maddeye ilişkin kısıtlamaları oldukça dar yorumlamaktadır. Ülke içinde şiddetli ayrılıkçılık konusunda bir kaygı olsa bile, toprak bütünlüğünü etkileyen konularla ilişkili olanlar da dahil olmak üzere reformları barışçıl bir şekilde savunmak sınırlanmamalıdır. Uluslararası Af Örgütü, Türkiye'de ifade özgürlüğünü tam olarak sağlamak için yasa ve uygulamalarda eksiksiz bir reform talep etmeye devam etmektedir.

Türkiye'deki dernekler üzerindeki baskı

Halka açık toplantılar ve basın açıklamaları yapmaya, dernekler ve vakıfların yönetimine ilişkin çeşitli yasa ve yönetmelikleri ihlal ettikleri gerekçesiyle insan hakları aktivistleri ve örgütleri aleyhine açılan dava ve soruşturmaların sayısında büyük bir artış olmuştur. Türkiye'de insan hakları savunucularının yalnızca özgür ifade hakkı değil, toplantı ve dernek kurma özgürlüğü hakları da ağır şekilde kısıtlanmıştır. Anayasa'nın dernek kurma özgürlüğünü düzenleyen 33. maddesinde yapılan ve 17 Ekim 2001'de yürürlüğe giren değişiklik, ifade özgürlüğündeki kısıtlamaların, yani "...milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlak ile başkalarının hürriyetlerinin korunması sebepleri"nin aynısını getirmiştir.²⁴

23 Daha fazla bilgi için bkz., UAÖ raporu, *Türkiye: İfade özgürlüğü yadsındı* (AI Index: EUR 44/34/98, 13 Ağustos 1998).

24 33. maddeden alıntı: "...Dernek kurma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir. Dernekler, kanunun öngördüğü hallerde hakim kararıyla kapatılabilir veya faaliyetten alıkonulabilir. Ancak, milli güvenliğin, kamu düzeninin, suç işlenmesini veya suçun devamını önlemenin yahut yakalamanın gerektirdiği hallerde gecikmede sakınca varsa, kanunla bir merci, derneği faaliyetten men ile yetkilendirilebilir. Bu merciin kararı, yirmidört saat içinde görevli

Türkiye’de STÖ’lerin faaliyetleri, aralarında yukarıda ayrıntılı olarak bahsedilen yasaların yanı sıra Anayasa, 2908 sayılı Dernekler Kanunu, 2762 sayılı Vakıflar Kanunu, Medeni Kanun, Basın Kanunu, 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Yardım Toplama Kanunu, Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu ile kamu düzeniyle ilgili kanunların da yer aldığı bol sayıdaki yasa ve yönetmeliklerle düzenlenmektedir.²⁵ Bu bol sayıdaki yasa ve yönetmelikler, Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin 21. maddesinde kutsal sayılan dernek kurma özgürlüğü hakkıyla çelişen çeşitli kısıtlamalar içermektedir ve insan hakları örgütlerinin faaliyetlerini ciddi bir şekilde engellemek için kullanılmaktadır.

Özellikle 2908 sayılı Dernekler Kanunu, – 2001 ve 2003’de yapılan değişikliklere rağmen - STÖ’ler ve faaliyetleri üzerinde baskı kuracak şekilde kullanılmaya devam etmektedir ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Savunucularının Korunması Bildirgesi’nin ruhuyla çelişmektedir. Türkiye Barolar Birliği de bu yasa örgütlerin kurulması konusunda caydırıcı etkisi olan, vatandaşları potansiyel suçlu olarak gören ve modernizasyonun önünde engel bir kanun olarak nitelendirdi.²⁶ Bu yasa, Türkiye’deki derneklerin hareketlerini ve faaliyetlerini en küçük ayrıntısına kadar düzenlemektedir. Derneklerin, içlerinde “... milli güvenliğe, kamu düzenine ve genel asayişe, kamu yararına, genel ahlaka ve genel sağlığın korunmasına aykırı faaliyette bulunmak; Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek ve Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak; veya Atatürk’ün kişiliğini, ilkelerini, çalışmalarını veya anılarını kötülemek veya küçük düşürmek” de dahil olmak üzere çeşitli amaçlarla kurulmalarını yasaklayan 5. madde bunların en önemlilerinden biridir. 37. madde, bir derneğin bu amaçlarla faaliyet göstermesini yasaklamaktadır.²⁷ Uluslararası Af Örgütü, Ocak 2003 tarihinde bu yasada yapılan ve farklılıklara dayanarak Türkiye’de bir azınlık olduğunu ileri sürme gibi basit bir hareket ile aynı şekilde “...Türk dilinden veya kültüründen ayrı dil ve kültürleri koruma, geliştirme veya da yayma”yı - ki, bu ikincisi “bir azınlık yaratma”ya kalkışma eylemi olarak görülmüş ve dolayısıyla yasaklanmıştı - yasaklayan maddeyi kaldıran değişikliği memnuniyetle karşılamıştır.

Türk Anayasası, herkesin bir dernek kurma hakkına sahip olduğunu belirtse de, Dernekler Kanunu’nun 4. maddesi –aynı şekilde öteki yasa ve yönetmelikler- bazı kamu kurumlarına mensup kişiler ile bazı suçlardan hüküm giymiş kimselerin derneklere üye ya da kurucu olmasına bir sınırlama getirmektedir. 4. maddede getirilen sınırlamalardan bazılarının Ağustos 2003’te yasalaşan reformla kaldırılmış olmasına rağmen, Uluslararası Af Örgütü, bu maddenin gene de kişilerin dernek kurma özgürlüğü hakkını kısıtlamakta kullanılabileceği konusunda endişe taşımaya devam etmektedir.

Örneğin, 21 Nisan 2003 tarihinde Ankara Emniyet Müdürlüğü İHD Genel Merkezi’ne bir mektup göndererek, Ragıp Zarakolu ve Hasan Coşar’ın 16-17 Kasım 2002 tarihinde yapılan örgütün genel kurulunda seçildikleri İHD’deki görevlerinden alınmasını talep etti. Bu talep, Zarakolu ve Coşar’ın daha önce hapis cezası almaları gerekçe gösterilerek yapılmıştı –Hasan Coşar 1984’te sıkıyönetim döneminde bir askeri mahkeme tarafından mahkum edilmiş, Ragıp Zarakolu ise 1993’te TCK’nın 159. maddesi uyarınca cezaevine konulmuştu.

Son dönemlere kadar derneklerin denetim ve teftişleri, yerel polis karakollarına bağlı bir “dernekler masası” tarafından yürütülüyordu. İnsan hakları aktivistleri, bazı polis memurlarının ve

hakimin onayına sunulur. Hakim, kararını kırksekiz saat içinde açıklar; aksi halde, bu idari karar kendiliğinden yürürlükten kalkar...”

25 Gotfried Plagemann, *Sıkı denetim altında Sivil Toplum – Türk hukuk sisteminde STÖ’lerin konumu* (İstanbul, 2002) başlıklı makalesinde bu yasalardaki kısıtlamaları tartışmaktadır. Bu yasalar ayrıca, Helsinki Yurttaşlar Topluluğu’nun İfade ve Örgütlenme Özgürlüğü– Nasıl Bir Yasal Çerçeve Çalışma Raporu’nda (İstanbul, Eylül 2002) değerlendirilmiştir.

26 Dernekler Kanunu Taslağı, Türkiye Barolar Birliği, 2003.

27 76. madde, 5. maddede belirtilen kurulması yasak dernekleri kuranlar ile 37. maddede sayılan faaliyetlerde bulunan ya da derneğin resmi amacına aykırı hareket edenler hakkında 1 ile 3 yıl arasında hapis ve para cezası ile derneğin kapatılabilmesini öngörmektedir.

savcılarını kimi STÖ'leri hedef seçtiğini ve faaliyetlerini kısıtlamak için yeni yollar arayışı içinde olduklarını öne sürmektedir. "Dernekler masaları"nın yerel polis karakollarına bağlı olması olgusu, devletin tüm dernekleri potansiyel suçlu olarak gördüğü iddialarını desteklemiştir. Bu nedenle Uluslararası Af Örgütü, Ağustos 2002'de, İçişleri Bakanlığı'nda bir "Dernekler Dairesi"nin kurulmasını ve bazı görev ve yetkilerin bu daireye aktarılmasını öngören bir hukuk reformunun yapılması açıklamasını memnuniyetle karşılamıştır. Başka bir reform da, derneklerin teftiş edilmesi sorumluluğunun polis karakollarından alınarak kentlerde yerel valilik bürosuna ya da bölgelerde başka alt rütbeli bir devlet görevlisine bağlı bir yapıya aktarılmasını öngörmekteydi. Bununla birlikte, Uluslararası Af Örgütü, daha önceki düzenleme uyarınca dernekleri teftiş etmekten sorumlu görevlilerin tamamının bu yeni organlara aktarıldığına ilişkin iddialarından kaygı duymakta ve baskı tarzının değişmeden devam etmemesini güvence altına alacak çok sıkı denetimler gerektiğini düşünmektedir. 2908 sayılı Dernekler Kanunu, keyfi olarak dernekleri aramanın gerekçesi olarak kullanılabilir. Türkiye Barolar Birliği'ne göre bu tür teftişler bir arama emrini gerektirmeli ve aramalar bir yargıcın kararına dayanmalıdır.²⁸ Uluslararası Af Örgütü, dernekleri teftiş etmekten sorumlu yapının tamamen bağımsız güvenlik güçleri olması ve personelinin Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Savunucularının Korunması Bildirgesi de dahil olmak üzere ilgili uluslararası standartlarda eğitim görmüş kişilerden oluşması gerektiğine inanmaktadır.

Basın açıklamaları, gösteriler ve öteki faaliyetler

İnsan hakları savunucusu rolünün olmazsa olmaz bir parçası olarak görülebilen - hem belirli insan hakları ihlallerine karşı çalışma, hem de halk arasında insan hakları konusunda bilinç yükseltme alanlarındaki - faaliyetler yetkililer tarafından halen ağır şekilde engellenmektedir. Bunlar arasında basın açıklamaları ve raporlar yayınlamak ile halka açık toplantı ve gösteriler yapmak vardır.

Ocak 2003'te, bütün bildiri ve basın açıklamalarının yayınlanmalarından en az 24 saat önce en yüksek yerel mülki amirin (genellikle vali) teftişine sunulması gereğini yürürlükten kaldıran bir yasa kabul edildi. Yeni yasa, bildiri ve yayınların, yasada geniş bir şekilde tanımlanmış bazı amaçları içerdiğinin tespit edilmesi halinde en yüksek yerel mülki amir tarafından toplatılabileceğini öngörmektedir. Bu amaçlar şöyle belirtilmiştir: "... Devletin iç ve dış güvenliğini, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozucu mahiyette veya suç işlemeye, ayaklanmaya, isyana teşvik edici bir nitelik taşıdığı veya Devletin gizli belgelerini açıklamak, Atatürk'ün kişiliğini, ilkelerini ve çalışmalarını küçük düşürmek ve kötülemek veya başkalarının şöhret ve haklarına, özel ve aile hayatlarına tecavüz etmek." Bu açıklama ve yayınlara el konulduktan sonra mahallin en yüksek mülki amiri bunları 24 saat içinde asliye ceza hakimliğine bildirmek, hakim de 48 saat içinde karar vermek zorundadır. Uluslararası Af Örgütü, bu şekilde toplatılabilecek belgelerin genel ve yoruma açık nitelendirilmesinin, bu yasanın basın açıklamalarının yayınlanmasını gereksiz yere 72 saat ertelemekte kullanılabileceği anlamına geldiği kaygısını taşımaktadır. Bu yasanın ancak dernek merkezleri içinde yapılan basın açıklamalarına uygulanacağı düşünülmektedir. Dışarıda yapıldığında, yetkililer gösteri ya da toplantı yapmakla ilgili yönetmelikleri uygulayacaktır.

Böyle bir durum, dernek binalarının önünde ABD'nin Irak'a saldırı hazırlıklarına karşı bir basın açıklaması okumalarının ardından 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yasası'na göre haklarında dava açılan İHD Hatay Şubesi başkanı ve 3 üye ile ilgili vakada oldu. Açılan davanın duruşması 27 Mart 2003 tarihinde başladı.

Başka faaliyetler de - afiş asmak gibi - engellenebilmekte ya da yasaklanabilmektedir. İHD'nin Aralık 2003'te İnsan Hakları Haftası'nı kutlamak için bastırıldığı ve tüm ülkeye dağıttığı afişler, Van Cumhuriyet Savcılığı'nın emriyle toplatıldı. Afişlerde, "Barış kazanacak, Herkes eşittir, herkes farklıdır" ifadeleri Türkçe ve Kürtçe olarak yer alıyordu. Yalnızca Kürtçe olan afişler toplatıldı. Van Cumhuriyet Savcısı, "bazı afişlerde Kürtçe yazıldı[ğı], afişlerin asılmasının Devletin ve Ülkesinin bölünmez bütünlüğüne zarar ver[diği] ve Anayasada belirtildiği şekliyle Cumhuriyet'in temel niteliklerine zarar verecek hususiyette [olduğu] ve yukarıda adı geçen derneğin [İHD'nin Van Şubesi]

²⁸ Dernekler Kanunu Taslağı, Türkiye Barolar Birliği, 2003, sf. 17/18.

bu şekilde ırk, din, mezhep ve kültür farklılığına dayanan azınlıklar yaratmaya çalıştı[ğ]ı” gerekçesiyle toplatma talep etmişti. Bundan sonra bu afişler Hakkari, Adıyaman ve Mardin’de de toplatıldı.

Aynı gün İHD Siirt Şubesi polis memurları tarafından basıldı ve arama yapıldı. Bu olaydan sonra şubenin başkanı Vetha Aydın aleyhine dava açıldı. Aydın, validen izin almadan belediyeye ait panolara afiş asmaktan TCK’nın 536. maddesi uyarınca suçlandı. Savcı, bu fiil nedeniyle iki yıl hapis cezası istemektedir. Yasal değişiklikler (belirtmek gerekirse, Ocak 2003’de, 2908 sayılı Dernekler Kanunu’nun 4. maddesinde yapılan, Türkçeden başka dil ve kültürlerin kullanılması ya da geliştirilmesi üzerindeki kısıtlamaları kaldıran değişiklik ile aynı yasanın 6. maddede yapılan ve bir derneğin yayınlar, konferanslar ve afişler de dahil olmak üzere çeşitli faaliyetlerinde “yasadışı diller”in kullanımına izin veren değişiklik) İHD’nin bu tür faaliyetler yürütmesine izin verdiği halde, yetkililerin kısıtlama dayatmak için yeni yollar bulduğu görülmektedir. Aşağıdaki iki örnek, bu kaygıyı daha da fazla resmetmektedir.

İHD’nin Bingöl Şubesi, Mart ve Mayıs 2003 tarihleri arasında çocuk hakları ve çevreyle ilgili konular üzerine bir resim yarışması düzenlemek için başvurdu. Yarışma, Mart 2001’de yabancı ot toplarken yerel jandarma karakoluna ait oldukları iddia edilen köpekler tarafından öldürülen 11 yaşındaki Gazal Beru’nun ölümünü anmak amacıyla düzenlenmişti. Başvuru, 14 Mart 2003’te Emniyet Müdürlüğü’nden gelen bir mektupla hiç bir neden gösterilmeden reddedildi ve şubeye, yerel radyo ya da gazetelerdeki tüm duyuruların durdurulması gerektiği, “... aksi halde gerekli önlemlerin alınacağı” bildirildi.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), 1990’da Ankara’da kurulmuş bağımsız bir insan hakları örgütüdür. Vakıf, Türkiye’deki insan hakları ihlallerini araştırmakta ve belgelemektedir ve Vakıf’ın beş merkezi, işkence ve kötü muamele kurbanlarına tıbbi ve psikiyatrik tedavi ve rehabilitasyon sunma konusunda aktiftir. TİHV’in Ankara, İstanbul, İzmir, Adana ve Diyarbakır’daki merkezleri kurulduklarından bu yana binlerce insan hakları ihlali kurbanına fiziksel ve zihinsel sağlık bakımı sağlamıştır. Örgüt, işkence ve kötü muamelenin etkileri üzerine yüksek standartlı tıbbi raporlar konusunda uluslararası bir tanınırlığa sahiptir ve İstanbul Protokolü’nü²⁹ geliştiren ana katılımcılardan biridir. TİHV 1998’de, “işkencenin sona erdirilmesi için verilen mücadele”ye ve “Türkiye’de insan haklarının korunmasına yaptığı üstün katkılar” nedeniyle Avrupa Konseyi’nin Avrupa İnsan Hakları Ödülü’ne layık görülmüştür.

TİHV İzmir Şubesi, Türk Tabipler Birliği ve Adli Tıp Uzmanları Derneği ile birlikte 10-12 Haziran 2003 tarihinde İzmir’de, İstanbul Protokolü üzerine adli tıp doktorlarına yönelik bir eğitim semineri düzenledi. Bildirildiğine göre, 12 Haziran 2003’de iki sivil polis memuru, “yasadışı örgütlerin propagandasının yapıldığı” yönünde bilgi aldıklarını söyleyerek, semineri izlemek istedi. Semineri düzenleyenler bunu reddettiler ve İzmir Valisi’ne yazılı bir şikayette bulundular. Bununla birlikte, seminere katılan doktorlar hakkında, “...eğitim çalışmasında PKK/KADEK propagandasının yapıldığı; devletin manevi şahsiyetinin tahkir edildiği ve güvenlik güçlerine hakaret edildiği” gerekçesiyle bir hazırlık soruşturması açıldı. Sonuç olarak, valilik müfettişleri tarafından seminere katılan 42 doktorun ifadesi alındı.

Uluslararası Af Örgütü, Türkiye’deki yerel insan hakları örgütlerinden, yaptıkları basın toplantılarına, eylemlere ve gösterilere istisnasız çok sayıda polis memurunun katıldığına dair sayısız şikayetler de almaktadır. Bildirildiğine göre, bazı durumlarda polis memurlarının sayısı, bazen katılımcıların ve basının sayısını aşmaktadır. Bunun, insan hakları savunucularını yıldırma ve başkalarını bu tür faaliyetlere katılmaktan caydırmayı amaçladığı iddia edilmektedir. Bu durum, güvenlik görevlilerinin insan haklarını savunan faaliyetleri zanlı ve potansiyel suçlu olarak gördüğü inancını da pekiştirmektedir.

Polis memurları, bir çoğu izinsiz ama barışçı olan gösteriler ve halka açık toplantılarda güvenliği sağlama konusunda, alışık olunduğu üzere çok az beceri göstermektedir. Ayrıca polis,

29 İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı, Aşağılayıcı Muamele veya Cezaların Etkili Biçimde Soruşturulması ve Belgelendirilmesi için El Kılavuzu (İstanbul Protokolü), işkencenin ve sonuçlarının belgelenmesinde uluslararası çerçeveleri ortaya koyan ilk belgedir. 1999’da resmi Birleşmiş Milletler belgesi olarak kabul edilmiştir.

düzenli olarak göstericilere karşı olayla orantılı olmayan bir güç kullanmakta, göstericileri feci şekilde dövme, tek tek seçerek kovalamakta ve göstericiler yerde yatarken ya da yakalandıktan sonra da tekmelemeye ve dövmeye devam etmektedir. Bu türden bir çok gösteri insan hakları konusunda ilgilenenler tarafından düzenlendiği için, gösterilerin güvenliğinin kaba bir şekilde yapılması, bir anlamda faaliyetleri içinde bu göstericilere gözdağı verilmesi ve taciz edilme olarak görülmelidir.

Uluslararası işbirliği ve bağış toplama faaliyetleri

11 Ocak 2003'de yürürlüğe giren reform paketi, Dernekler Kanunu'nun 11. maddesini değiştirerek Türk STÖ'lerinin uluslararası faaliyetlere katılmadan ya da uluslararası örgütlerin üyesi olmadan önce İçişleri Bakanlığı'nın teklifi ve Dışişleri Bakanlığı'nın onayından sonra bütün bir Bakanlar Kurulu'ndan izin alması zorunluluğunu kaldırdı. Bu izin, genel merkezleri yurtdışında bulunan ve Türkiye'de şube açmak isteyen örgütler için de gerekiyordu. Mart 2002'de Uluslararası Af Örgütü'ne, Türkiye'de şube açmak için izin verildiği bildirildi. Bu izin daha önce verilmemişti, çünkü önceki hükümetin bazı bakanları –aralarında Tarım Bakanı da vardı- izni onaylamayı reddetmişti.

Ne var ki, Türk Medeni Kanunu'nun 92. maddesi gene de, yabancı derneklerin Türkiye'de faaliyet göstermesi ve şube açması için Dışişleri Bakanlığı'nın onayından sonra İçişleri Bakanlığı'ndan izin alınması gerektiğini belirtmektedir.

Dernekler Kanunu'nun 43. maddesi, yabancı örgüt ve derneklerin üyelerinin Türkiye'ye, ancak davet eden derneğin genel merkezinin bulunduğu yer ile ziyaretçilerin davetli olduğu faaliyetlerin yapılacağı yerdeki ilin valisine en az yedi gün önceden bildirimde bulunmak şartıyla davet edilebileceğini belirtmektedir. Aynı şekilde, yabancı bir örgüt ya da derneğin daveti ile yurtdışına giden bir dernek üyesi ya da temsilcisi de yetkililere bildirimde bulunmak zorundadır. Bu bildirimlerde davetin amacı, tarihi, yeri, ilgili örgüt ya da derneğin adı ve adresi ile davet edilen ya da faaliyete katılan kişiye ilişkin bilgiler yer almalıdır.

3334 sayılı Uluslararası Nitelikteki Teşekküllerin Kurulması Hakkında Kanun da değiştirilmemiştir. Bu yasa, uluslararası nitelikteki örgütlerin kurulmasına, bu tür uluslararası örgütlerle uluslararası faaliyetler konusunda işbirliğine ve uluslararası örgütlerin Türkiye'de büro açmasına olanak sağlamaktadır. Ne var ki, bu yasa gene bu tür girişimlerin İçişleri Bakanlığı'nın teklifi ve Dışişleri Bakanlığı'nın uygun görmesinden sonra Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmasını şart koşmaktadır. Yasanın 2. maddesi "...kanunlarımıza veya milli menfaatlerimize uymayan veya kuruluş amaçlarıyla bağdaşmayan faaliyette bulunduğu anlaşılması durumunda" bu tür örgütlerin faaliyetlerinin geçici olarak durdurulmasına izin vermektedir. Ayrıca bu tür işbirliği ve faaliyetlerin bilimsel ve teknolojik alanlarla sınırlı olması zorunludur. Bu tür bir işbirliğine mali işbirliği dahil edilmemiştir. Geçmişte bu yasa, Türkiye'deki insan hakları ihlalleri hususunda Uluslararası Af Örgütü'ne bilgi veren kimseleri yargılamak için kullanılmıştır.

Yurtdışından fon transferi konusunda Dernekler Kanunu'nun 60. maddesi hala yabancı ülkelerdeki örgüt ya da bireylerden para alınmasını İçişleri Bakanlığı'nın iznine tabi tutmaktadır. Bu durum örgütlerin para toplamasını gereksiz yere kısıtlayabilmekte ve çalışmalarına sekte vurabilmektedir. Bununla ilgili olarak Avrupa Konseyi'nin İnsan Haklarından sorumlu Komiseri Alvaro Gil-Robles Türkiye ziyaretiyle ilgili raporunda şunları belirtmiştir:

*Hepimiz biliyoruz ki, insan haklarının savunulması, ne yazık ki çoğunlukla uluslararası mali dayanışma gerektiren bir faaliyetir ve bu tür fonların kaynağı ve kullanımı konusunda tam bir şeffaflık içinde olunmalıdır. Yetkililerin ülkeye giren fonları izlemek de dahil olmak üzere yurttaşların güvenliğini koruma görevini yerine getirmesi anlaşılır bir şey olsa da, bunu ilgili taraflara olabildiğince sıkıntı vermeyecek şekilde yapmanın yolları vardır. Bu durum, Komiser'i, Türk yetkililerini derneklerle ilişkilerinde mali alanları da kapsayacak şekilde daha fazla yenilikçilik, açıklık ve anlayış göstermeye davet etmesine itmiştir.*³⁰

30 Avrupa Konseyi'nin İnsan Haklarından sorumlu Komiserinin raporu, sf. 15, CommDH (2003) 15, Strasbourg, 19 Aralık 2003.

Bu tür bir yaklaşım aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere, STÖ'lerin bağış toplama kapasitesine ağır kısıtlamalar getiren ve insan hakları savunucularının çalışmalarının önünde engel olarak görülmesi gereken 2860 sayılı Yardım Toplama Kanunu'nda değişiklikler içermelidir.

12 Kasım 2003'te bir Uluslararası Af Örgütü delegesi, TİHV yönetim kurulu üyelerinin yargılandığı davanın Ankara'daki ilk duruşmasına katıldı. Savcılık, TİHV'in internetten yapılan bir çağrıyla bağış toplayarak 2860 sayılı yasayı ihlal ettiğini ileri sürmekteydi. Bundan başka iddianamede, TİHV'in –Bakanlar Kurulu'ndan izin almaksızın- raporlarını çevirmek ve uluslararası insan hakları gözlemcilerine dağıtmak; ve Birleşmiş Milletler'in Yargısız İnfazlarla İlgili Özel Raportörü, Avrupa Konseyi'nin İnsan Hakları Komiseri ve öteki insan hakları gözlemcileri ile görüşmek ve onlara bilgiler vermek suretiyle 2860 sayılı Vakıflar Kanununu ihlal ettiği iddia edilmekteydi. Dava devam etmektedir.

Mesleki yaptırımlar

İnsan hakları savunucuları, insan hakları savunucuları olarak çalışmalarından dolayı mesleki olarak da hedef alınabilmektedirler. Bu hedef alma meslek örgütlerinin - onları mesleklerinden el çektirme de dahil olmak üzere - getirdiği yaptırımlar biçimini alabilir. Örneğin, Kasım 2002'de İstanbul Barosu, Türkiye Barolar Birliği'nin insan hakları savunucusu Eren Keskin'in avukatlık ruhsatının bir yıl askıya alınmasına dair tartışmalı kararını uygulamaya karar verdi. Bu karar, Eren Keskin'in 1995'te *Medya Güneşi* gazetesiyle yaptığı bir röportajda “Kürdistan” kelimesini kullanması nedeniyle 1997'de İstanbul'daki bir Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesi uyarınca verilen tecil edilmiş bir cezadan kaynaklanmıştı.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Savunucularının Korunması Bildirgesi, insan haklarının geliştirilmesi için çalışan “herkes”i kapsamaktadır. Bu doğal olarak işçi haklarını geliştirmek için çalışan sendika üyelerini de içermektedir. Türkiye'deki kamu çalışanları –öğretmenler ve sağlık çalışanları da dahil olmak üzere- insan hakları faaliyetlerine ya da sendikal çalışmalara katıldıkları için “ceza” olarak bir disiplin cezası alabilir ve bu disiplin cezası uyarınca para cezasına çarptırılabilir, işten atılabilir, işinden geçici olarak uzaklaştırılabilir ya da başka yere tayin edilebilirler.

Örneğin, 7 Eylül 2001'de TİHV Diyarbakır şubesinin polis tarafından basılmasından sonra, şubede gönüllü olarak çalışan ve ayrıca devletin sağlık kurumlarında görev yapan Dr. Recai Aldemir ve Dr. Emin Yüksel, disiplin cezası olduğu açık olan bir kararla Diyarbakır'dan sırasıyla 90 ve 75 kilometre uzakta olan sağlık görevlerine gönderildi. Dr. Emin Yüksel bu karara itiraz ettikten sonra eski görevine iade edildi –fakat Dr. Recai Aldemir bu konuda başarılı olamadı ve şubedeki işini bırakmak zorunda kaldı. Daha sonra doktorlar hakkında “devlet memuru olarak görevlerini kötüye kullanmak”tan dava da açıldı, çünkü kamu çalışanlarının mesai saatleri içinde yapılan baskın sırasında doktorların TİHV merkezinde bulunduğu iddia edildi. Oysa TİHV'deki öteki gönüllüler, Dr. Recai Aldemir'in baskın sırasında merkezde bulunmadığını belirtmektedirler. Ayrıca doktorların çalışma saatleri öteki kamu çalışanlarından farklıdır, çünkü doktorlar hafta sonu ve gece nöbetlerinde de çalışmak zorundadırlar. Buna rağmen 6 Aralık 2003 tarihli bir kararla Dr. Recai Aldemir üç ay hapis cezasına çarptırıldı. Bu ceza tecil edilirken Dr. Emin Yüksel beraat etti.

Öğrencilerin okuldan uzaklaştırılması ya da atılması

Savaş karşıtı faaliyetlerde ya da insan hakları faaliyetlerinde aktif olarak çalışan öğrenciler, bu faaliyetlerden dolayı üniversitelerinin baskısı altına girebilmektedirler. Protesto gösterilerine ya da başka eylemlere katılmak, bazı öğrenciler için üniversiteden geçici olarak uzaklaştırılmak, hatta atılmakla sonuçlanabilmektedir. Kasım 2001'den sonra binlerce öğrenci, Kürtçe ders konulması için dilekçe vermekten dolayı gözaltına alındı. Gözaltına alınanlardan onlarcası işkence ve kötü muameleden şikayetçi oldu. Bir çok öğrenci, “yasadışı örgütlere yardım ve yataklık etmek” suçuyla mahkemeye çıkmayı beklerken birkaç ay tutuklu kaldı. Bir çok başka öğrenci bu tür dilekçeleri imzaladıkları için okuldan geçici olarak uzaklaştırıldı veya atıldı.

6 Kasım 2003’de bir kaç şehirde üniversite öğrencileri Yüksek Öğretim Kurumu’na (YÖK) karşı protesto gösterileri düzenledi. Polis memurları Ankara Kızılay Meydanı’nda yapılan gösteriye katılanlara dayak attı ve İstanbul, Tunceli, Antep ve Hatay’daki gösteriler ile 8 Kasım 2003’te İzmir’de düzenlenen bir gösteride göstericileri dağıtmak için aşırı güç kullandı. Sonradan bu öğrenciler, protesto gösterilerine katıldıkları iddiasıyla üniversitelerinden atıldılar ya da geçici olarak uzaklaştırıldılar. Örneğin, belirtildiğine göre Gaziantep Üniversitesi’nde öğrenci olan İsmail Karak, “YÖK’e karşı protestolara katıldığı ve davul çaldığı için” bir sömestr okuldan uzaklaştırıldı. Bildirildiğine göre, polis memurları 15 ve 19 Ocak 2004 tarihlerinde bu uzaklaştırma ve soruşturmaları protesto etmek için düzenlenen bir gösteriyi dağıtmak için gene aşırı güç kullandı ve katılımcıları dövdü.

Takip ve dinleme

Birçok insan hakları aktivist, farklı güvenlik güçleri mensupları tarafından izlendiklerinden ve düzenli olarak evlerine ya da özel toplantılara giderken takip edildiklerinden şikayet etmektedirler. Bu tür faaliyetler, insan hakları savunucularının bir kısmı üzerinde kuşkusuz bir kararsızlık yaratmaktadır. Örneğin Uluslararası Af Örgütü delegeleri, 2002 ve 2003 yaz aylarında İHD’nin Siirt Şubesi’ni ziyaret ettikleri sırada, bir sivil polisin içeriye kimin girdiğini gözlemek için şube merkezinin dışında durduğunu fark ettiler. İHD üyelerine göre bu gözetim sürekli olarak mevcuttu. Aynı şekilde, insan hakları örgütlerinin telefonlarının “dinlendiği” ve –hem elektronik hem de yazılı- haberleşmenin güvenlik güçleri mensupları tarafından okunduğu yolunda yaygın bildirimler vardır. Haberleşme konusunda, Eylül ve Ekim 2003 tarihlerinde insan hakları örgütleri, e-mail adreslerinin alıcılara pornografik ve hakaret dolu mesajlar göndermekte kullanıldığından şikayet etmeye başladılar.

Aleni hakaret ve tehditler

İnsan hakları örgütlerinin ve aktivistlerinin meşru faaliyetlerini alenen suçlayan devlet görevlilerinin ifadeleri ile bu açıklamalardan sonra insan hakları aktivistlerine yapılan saldırı ve tehditler arasında doğrudan bir ilişki bulunduğunu kanıtlamak zor olsa da, Uluslararası Af Örgütü, böylesi açıklamaların bu tür saldırılar için ortam oluşturmasından kaygı duymaktadır. Bu açıklamalar insan hakları örgütlerinin halkın gözündeki konumuna da zarar vermektedir. Yetkili konumlarda bulunan kimselerin insan hakları faaliyetlerini karalayan asılsız ya da imalı, lekeleyici açıklamaları, insan hakları konularına karşı resmi ve aleni düşmanlık havası yaratmakta ve insan hakları savunucularına karşı saldırıları sadece haklı bulan değil, arzu bile eden yanlış ve tehlikeli bir kavrayışa yol açabilmektedir.

Örneğin, Şubat 2001 başında Eren Keskin - İHD Başkan Yardımcısı olarak görev alanı içinde - HADEP partisinin iki üyesinin “kaybolması”nı araştırmak üzere, içinde yer aldığı heyetle birlikte güneydoğuda bulunan Şırnak iline bağlı Silopi’ye gitti.³¹ Bildirildiğine göre bunun hemen ardından Şırnak valisi televizyonda, “... İHD’den bu kadın geldi ve her şeyi karıştırdı” dedi. Bu olaydan sonra Eren Keskin’in cep telefonuna, avukatlık bürosuna ve İstanbul’daki İHD bürosuna ölüm tehditleri içeren çok sayıda mesaj geldi. 15 Kasım 2001’de Zeki Genç adlı bir kişi yanında bir tabanca, büyük bir bıçak ve bomba olduğunu iddia ettiği bir paketle (daha sonra bomba olmadığı ortaya çıktı) zorla İstanbul şubesine girdi. Havaya ateş etti ve orada bulunan herkesi tehdit ederek onların yere yatmasını söyledi. Eren Keskin’in de aralarında bulunduğu bir grup İHD üyesi bir odaya sığınıp barikat kurdular. Öteki üyeler bu davetsiz misafiri yere indirerek silahlarını almayı başardılar. Bildirildiğine göre, polis memurlarının çağırıldıktan sonra İHD merkezine gelmeleri aşırı uzun sürdü. Bu saldırıdan dolayı Zeki Genç aleyhine Beyoğlu Ağır Ceza Mahkemesi’nde dava açılmış olmasına rağmen, mahkeme 18 Temmuz 2002’de Genç’in tahliyesine karar verdi. Bildirildiğine göre Zeki Genç şu anda kaçaktır.

31 Daha fazla bilgi için bkz., Acil Eylem 26/01, EUR 44/007/2001, ile takip edenler.

Sonuç ve tavsiyeler

Anayasada ve diğer bir çok yasada belirtilen ve ifade özgürlüğü hakkını sınırlamak için kullanılmaya devam eden geniş formülasyonlar, devlet görevlilerinin bu tür yasaları keyfi olarak kötüye kullanmalarını teşvik etmektedir. Türkiye'deki tüm STÖ'lerin faaliyetlerini sınırlayan yönetmeliklerin bolluğu, insan hakları savunucularının faaliyetlerini boşa çıkarmak isteyen devlet görevlilerine başka bahaneler de sunmaktadır. Bazı durumlarda bu tür yönetmeliklerin uygulanışının tamamen keyfi ve bir ildeki yargıçın, valinin, polis memurlarının kişisel yaklaşımlarına bağlı olduğu görülmektedir.

Uluslararası Af Örgütü, Türkiye'den ister kişiler ister STÖ'ler olarak olsun, insan hakları savunucularına, insan haklarını geliştirmeye ve savunmaya katkıda bulunmalarını sağlayacak gerekli güvenceleri vermesini ve üyelerinin özgürlüğüne ve kişisel güvenliklerine saygı göstermesini talep eder. Uluslararası Af Örgütü bu amaçla Türk hükümetine aşağıdaki çağrılarını yapar:

- BM İnsan Hakları Savunucularını Koruma Bildirgesi'nde yer alan ilkelerin, insan haklarının korunması için ulusal yasa ve mekanizmalara tam olarak uyarlanmasını ve tam olarak uygulamaya geçirilmesini sağlamak;
- ifade, dernek kurma ve toplantı özgürlüğü haklarını ihlal etmekte kullanılabilen yasa ve yönetmeleri değiştirmek, düzeltmek ya da yürürlükten kaldırmak. Bunlara, TCK'nın 159. maddesi, TCK'nın 312/2. maddesi, TCK'nın 536. maddesi, 2908 sayılı Dernekler Kanunu, 2860 sayılı Vakıflar Kanunu ve 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu da dahildir;
- insan haklarına saygıyı geliştirmeye ve insan hakları savunucularını korumaya aleni olarak ve açık bir şekilde söz vermek ve insan hakları savunucularının faaliyetlerinin meşruluğunu tanımak;
- polis memurları da dahil olmak üzere devletin her düzeyindeki devlet görevlilerinin insan hakları savunucularının faaliyetlerinin meşruluğuna saygı duymalarını ve faaliyetlerini engelleme ya da taciz olmadan yürütmelerini mümkün kılmayı sağlayacak etkin önlemler almak ve hareketlerde bulunmak;
- uluslararası hukuk ve standartlarla bağıntılı olarak uluslararası koruma altında güvenceye alınmış eylemlerden dolayı kimsenin yargılanmamasını sağlayacak bir bakış açısıyla, ifade, dernek ve toplantı özgürlüğü haklarını barışçı bir şekilde kullanmaktan yargılanan insanların bütün süren davalarını acil olarak tekrar gözden geçirmek;
- insan hakları savunucularına karşı açılmış soruşturmaları dikkatle izlemek; ve insan haklarını savunmak için yaptıkları meşru faaliyetlerini engellemek ya da taciz etmek amacıyla hukuk sistemini (ve/veya idari sistemi) insan hakları savunucularının aleyhine kullanan devlet görevlilerine yaptırım uygulamak için etkin önlemler almak;
- devlet organlarının ve tek tek devlet görevlilerinin, insan hakları savunucularını koruyan anayasa hükümlerini ve yasaları ihlal ederek ya da bunları aşırı geniş yorumlayarak insan hakları savunucularına baskı uygulamak için 'yaratıcı' yollar bulmaktan kaçınmalarını sağlamak;
- insan hakları savunucularına yönelik saldırı ve tehditleri tam ve dikkatli bir şekilde soruşturmak gibi insan hakları savunucularının korunmasına yönelik bütünlüklü programlar oluşturmak ve insan hakları savunucularının meşru faaliyetler yürütme hakları konusunda güvenlik güçlerinin eğitimi de dahil olmak üzere koruyucu önlemler almak;
- tüm kamu görevlilerinin insan hakları savunucularına karşı asılsız iddialardan ya da onların meşru faaliyetlerini alenen suçlayan diğer açıklamalardan kaçınmalarını sağlamak için etkin önlemler almak. Bu tür ifadelere açıkça karşı çıkılmalı ve bunlardan sorumlu olan kimselere uygun yaptırımlar getirilmelidir.